

معرفی برخی از منشورات حدیثی شیعه در شبهه‌قاره

علی صدراپی خویی*

چکیده

بعد از اختراع صنعت چاپ، شبهه‌قاره به خصوص هند-یکی از کانون‌های مهم نشر آثار مکتوب در آسیا بوده که منشورات آن، نواحی هم‌جوار، به ویژه ایران را تحت تأثیر قرار می‌داد. بخش مهمی از این کتاب‌ها، آثار شیعه امامیه است که در میان آن‌ها آثار مربوط به حدیث و علوم حدیث شیعه، جایگاه ویژه‌ای دارد. جایگاه این آثار و کمیت و کیفیت آن‌ها، آن‌چنان‌که باید، تا کنون مورد ارزیابی و مذاقه قرار نگرفته است.

در این نوشتار، هفده اثر از منشورات حدیثی شیعه در شبهه‌قاره، به صورت اجمالی طرح و مشخصات آن‌ها ذکر می‌گردد. نگارنده به تک تک این کتاب‌ها مراجعه نموده و نسخه‌ها را بررسی و اطلاعات را از آن‌ها یادداشت کرده است.

ملاحظه عنوان این آثار و تاریخ چاپ آن‌ها، مشخص می‌سازد که شبهه‌قاره چه نقشی در گسترش فرهنگ و علوم شیعه داشته است. و نیاز دارد که منشورات دیگر شیعی در این منطقه، بررسی و کاوش شود.

کلیدواژه‌ها: شبهه‌قاره، چاپ سنگی، حدیث شیعه، علوم حدیث شیعه، هند.

---

* محقق و پژوهش‌گر پژوهشگاه قرآن و حدیث و مدرس مرکز تخصصی علوم حدیث.

مقدمه

بعد از اختراع صنعت چاپ، شبه‌قاره - به خصوص هند - یکی از کانون‌های مهم نشر آثار در آسیا بوده است. منشورات این ناحیه به کشورهای منطقه، به ویژه ایران صادر می‌شده و جریان علوم در این مناطق تحت تأثیر این منشورات قرار داشته است. بخش مهمی از آثار منتشر شده در شبه‌قاره آثار شیعه امامیه است و آثار مربوط به حدیث و علوم حدیث شیعه در میان آن‌ها جایگاه ویژه‌ای دارد.

درباره نشر آثار حدیثی شیعه، بعد از صنعت چاپ، تحقیق دقیق و جامعی صورت نگرفته، تا پیشینه و تطور آن نمایان گردد. به تبع آن، شناسایی و معرفی آثار منتشر شده در شبه‌قاره و جایگاه این آثار نیز مغفول مانده، که یکی از دلایل آن در دست‌رس نبودن این آثار برای محققان ایرانی است.

کتاب‌خانه بزرگ آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته‌الله با تولیت و مدیریت فرزند برومندشان حجة الاسلام والمسلمین دکتر سید محمود مرعشی، با بیش از نیم قرن تلاش، گنجینه‌های متعددی از نسخه‌های خطی، اسناد و کتاب‌های چاپی فراهم آورده است، که هر روز ابعاد تازه‌ای از این نفاث برای جامعه علمی، نمایان می‌گردد. یکی از ذخایر ارزشمند این کتاب‌خانه که تا کنون از دید محققان و پژوهش‌گران، پوشیده مانده، گنجینه کتاب‌های چاپ سنگی و سربی منتشر شده در شبه‌قاره است. این گنجینه حاوی بیش از دوازده هزار کتاب فارسی و عربی و حدود چهار هزار کتاب اردو است.

نگارنده با همکاری تعدادی از محققان حدود دو سالی است که به شناسایی کتاب‌های فارسی و عربی این گنجینه اشتغال داشته و تا کنون ۱۵۰۰ کتاب از این آثار شناسایی شده است.^۱ لذا در این مقاله، هفده اثر حدیثی و علوم حدیثی شیعه که در هند منتشر گردیده، به اجمال معرفی می‌گردد و هدف از آن، آشنایی محققان ایرانی با این آثار گران‌قدر و نشان دادن محل نگه‌داری آن‌ها است، تا در پژوهش‌های بعدی مورد توجه و استفاده قرار گیرند.

۱. نتیجه این پژوهش در ۲۵ جلد منتشر خواهد شد، که دو جلد آن با عنوان «میراث مشترک ایران و هند» در زمستان سال ۱۳۹۰ شمسی، از سوی کتابخانه آیه‌الله مرعشی نجفی، در قطع وزیری و در ۵۵۸ و ۵۴۴ صفحه، منتشر شده است.

گسترش نشر کتاب در شبه قاره

شبه قاره از نظر وسعت جغرافیایی و تنوع فرهنگی، یکی از مناطق تأثیرگذار فرهنگی در جهان است. به همین دلیل، صنعت چاپ در این منطقه به سرعت رشد کرد و چاپ کتاب و نشریات از دهه سوم قرن سیزدهم در برخی شهرهای آن آغاز گردید و به سرعت در دیگر شهرها توسعه یافته و چاپخانه‌های متعددی راه‌اندازی شد؛ برای نمونه می‌توان از این مطبعه‌ها یاد کرد:

- چاپخانه‌های دهلی: مطبعه احمدی و مجتبابی

- چاپخانه‌های بمبئی: جهرمی، حیدری، رحیمی، فتح‌الکریم، گلزار حسنی، گلزار حسینی، مظفری، ملک‌الکتاب

- چاپخانه‌های لکهنو: اصح المطابع، اوده اخبار منشی نول کشور، بستان مرتضوی، جعفری لکهنو، تصویر عالم، دین محمدی، سلطان المطابع، شوکت جعفری، علوی، عمادالاسلام، مرتضوی، مطلع الانوار، منشی گلاب سنگه، نظامی، نورالمطابع، نول کشور و یوسفی.

- چاپخانه‌های حیدرآباد: دایرة المعارف عثمانیه و شوکت الاسلام

- دیگر چاپخانه‌ها: مطبعه اثناعشری، انوارالاسلام امرتسار، جبل‌المتین کلکته، رزاقی، شاه جهانی بهوپال، مطلع نور، نظامی کانپور و نول کشور کانپور

ویژگی کتاب‌های منتشر شده در شبه قاره

کتاب‌های منتشر شده در شبه قاره - به خصوص هند - ویژگی‌های خاصی دارند که عمده آن‌ها عبارتند از:

۱. رجستری بودن: «رجستری» اصطلاحی بوده که در هند برای ثبت حق نشر کتاب گفته می‌شد. بدین ترتیب که ناشر بعد از آماده‌سازی کتاب، حق نشر آن را در دفاتر ثبت دولتی به نام خود ثبت می‌کرد تا دیگر ناشران حق چاپ آن را نداشته باشند و بعد از ثبت در صفحه عنوان و یا آخر کتاب، تصریح می‌کردند که این کتاب رجستری شده است. دفاتر ثبت رجستری، اغلب متعلق به حاکمان انگلیسی در هند بوده و در هنگام ذکر رجستری، نام حاکم و شماره و تاریخ ذکر می‌شد؛ مانند: «به موجب قانون بیست و پنجم سنه ۱۸۶۷ عیسوی در دفتر رجستر کورنمنت بمبئی ثبت گردید».

۲. مصحح بودن: اغلب این آثار تصحیح گردیده، ولی در برخی از آن‌ها نام مصحح و محقق ذکر نشده است. قرائن موجود در کتاب، مانند ثبت نسخه بدل‌ها و افزودن توضیحاتی ادبی و لغوی در حواشی نسخه، نشان‌گر آن است که نسخه پیش از چاپ، با نسخه‌های دیگر مقابله و تصحیح شده است.

گفتنی است، طبق رسم رایج در هند، در اغلب مطبعه‌ها گروهی از عالمان با عناوین: «مصحح»، «مهمم» و «ناظر بر چاپ کتاب» مشغول به فعالیت بوده‌اند که در خاتمه برخی از کتاب‌ها بدان تصریح شده است.

۳. خوش‌نویسی: در تحریر این کتاب‌ها اغلب از خوش‌نویسان زبردست استفاده شده است، و به همین دلیل، کتاب‌ها خوش‌خط، خوانا و چشم‌نواز هستند.

۴. کاغذ: این کتاب‌ها از نظر کاغذ یک‌سان نیستند، برخی از آن‌ها کاغذهای اعلا و مرغوبی دارند که با وجود گذشت بیش از صد سال از چاپ برخی از آن‌ها، هم‌اکنون قابل استفاده و بدون آسیب مانده است؛ در مقابل، برخی از آن‌ها دارای کاغذ کاهی با کیفیت پایین هستند که به مرور زمان مقاومت کاغذ از بین رفته - و به اصطلاح اسیدی شده - و هم‌اکنون به سختی قابل استفاده هستند.

۵. تقریظ و خاتمه‌الطبع: کار طبع کتاب، امر مهمی در نزد ناشران و صاحبان مطبعه به شمار می‌رفت؛ به همین دلیل بعد از آماده‌سازی کتاب، صاحبان ذوق، اقدام به نوشتن تقریظ و خاتمه‌الطبع در آخر کتاب می‌کردند که در برخی موارد، تعداد آن‌ها از ده عدد هم تجاوز می‌کند. نویسندگان، این تقریظ‌ها را اغلب به «نظم» و گاهی به «نثر»، می‌نوشتند و نوعاً در آخر آن ماده تاریخ برای طبع کتاب را می‌آوردند. توضیحات بیشتر در این زمینه از تدبر در عنوان کتاب‌ها و دیگر مشخصات آن‌ها به خوبی نمایان است و نیازی به ذکر ندارد.

هفده اثر حدیثی و علوم حدیثی منتشر شده در شبه‌قاره

در میان این هفده اثر، سه کتاب از کتب چهارگانه حدیثی شیعه و برخی آثار دیگر به چشم می‌خورد. و برخی از آن‌ها مانند *فقیه و استبصار* قبل از ایران چاپ شده، و برخی نیز علی‌رغم چاپ در شبه‌قاره، تاکنون نیز در ایران - که کانون نشر آثار شیعی است - منتشر نشده است.

ویژگی‌های دیگر این آثار، در ذیل هر اثر بیان شده و نیاز به تکرار ندارد.

۱. الکافی

از: ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی (م ۳۲۸ ق.)
کافی، اثرگذارترین کتاب حدیثی شیعه بر آثار بعدی است و یکی از کتب چهارگانه حدیث شیعه و مهم ترین آن ها است. ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی رحمته الله (م ۳۲۸ ق.) این کتاب را در مدت بیست سال در عصر غیبت صغری، تألیف نموده و کتابش را در سه بخش: اصول، فروع و روضه، مشتمل بر ۳۴ کتاب و ۳۲۶ باب و حدود شانزده هزار حدیث، تنظیم کرده است.

بخش اول (اصول کافی) برای اولین بار در تهران در سال ۱۲۷۸ قمری، به صورت چاپ سنگی در سیصد صفحه منتشر شد.^۱ بعد از آن، همان بخش دوباره به صورت سنگی در تبریز در سال ۱۲۸۱ قمری، در ۴۹۴ صفحه چاپ گردید.^۲

در سال ۱۳۰۳ هجری قمری، بخش سوم (روضه کافی) همراه با کتاب تحف العقول در تهران منتشر گردید،^۳ ولی تا سال ۱۳۰۳ قمری بخش فروع کافی در ایران منتشر نشده بود.

در سال ۱۳۰۲ قمری در هند، آفاسید محمد علی بن غلام حسین موسوی کنتوری اقدام به تحقیق و تصحیح دوره کامل کتاب کافی نمود. او با بهره‌وری از روش‌های متداول عصر خود، کافی را با نسخه‌های خطی معتبر مقابله کرد و با انتخاب خوشنویسی برای تحریر فرم‌های چاپ سنگی کتاب، و کاغذ مرغوب، اقدام به انتشار کافی نمود. او برای حفظ ارزش علمی کتاب، اختلاف نسخه‌ها و نسخه بدل‌ها را در حواشی ثبت کرده و در خاتمه‌ای که نوشته، روش تحقیق کتاب و مراحل آن را ذکر نموده است.

در چاپ هند، کافی در شش قسم و هر قسم با صفحه‌شمار مستقل منتشر شده است؛ بدین ترتیب:

- قسم ۱، (اصول کافی)، ۶۹۶ ص؛

- قسم ۲، (بخش اول فروع از طهارت تا آخر جهاد)، ۶۴۰ ص؛

۱. فهرست کتاب‌های چاپی عربی، ص ۷۲۰.

۲. معجم المطبوعات العربیة فی ایران، ص ۳۰۸.

۳. فهرست کتاب‌های چاپی عربی، خان بابا مشار، ص ۷۲۰؛ معجم المطبوعات العربیة فی ایران، ص ۳۰۸.

- قسم ۳، (بخش دوم فروع از اول معیشت تا اول عتق)، ۳۴۰ ص؛
- قسم ۴، (بخش سوم فروع از عتق تا اول وصایا)، ۱۹۶ ص؛
- قسم ۵، (بخش چهارم فروع از اول وصایا تا آخر فروع)، ۲۵۲ ص؛
- قسم ۶، (بخش روضه)، ۱۹۰ ص.

کافی با تصحیح کنتوری در شهر لکهنو، در مطبعه نول کشور، سال ۱۳۰۲ قمری، در قطع رحلی، منتشر گردید. چند نسخه از این چاپ در کتابخانه آیه الله مرعشی با مشخصات ذیل موجود است:

نسخه شماره ۱۴۳۷: با عنوان «الاصول من الجامع الکافی». در آخرین قسم خاتمة الطبع به عربی به قلم محمد علی موسوی کنتوری بن علامه سید غلام حسین در دو صفحه و ترجمه المصنف منقول از کتاب «شذور العقیان فی تراجم الاعیان»، در سه صفحه و بعد از آن قطعه تاریخ طبع به عربی از سید نظر حسین بکهپیوری در دو صفحه آمده است.

نسخه شماره ۱۴۳۳ و ۱۴۳۶: با عنوان «الفروع من الجامع الکافی»، شامل بخش اول فروع (از آغاز کتاب طهارت تا کتاب جهاد).

نسخه شماره ۱۴۳۴: با عنوان «الفروع من الجامع الکافی»، شامل قسم دوم فروع (از آغاز کتاب معیشت تا آخر کتاب الشربه و اول وصایا).

نسخه شماره ۱۴۳۵: با عنوان «الفروع من الجامع الکافی»، شامل قسم سوم فروع (از آغاز کتاب وصایا تا آخر فروع) و کتاب روضه.

نسخه شماره ۱۴۳۸: با عنوان «الفروع من الجامع الکافی»، شامل قسم دوم و سوم فروع (از اول کتاب معیشت تا آخر فروع) و کتاب روضه.

۲. من لایحضره الفقیه

از: شیخ صدوق ابوجعفر محمد بن علی بن حسین قمی (م ۳۸۳ ق).
 من لایحضره الفقیه یکی دیگر از کتاب های چهارگانه حدیثی شیعه و بعد از کافی، مهم ترین آن ها است. شیخ صدوق علیه السلام در این کتاب روایات را به ترتیب کتاب های فقهی از «طهارت» تا «دیات» تنظیم کرده و در آخر آن، مشیخه (اسناد روایتی) خود را بیان کرده است. مؤلف، کتابش را در چهار جزء تنظیم کرده است.

من لایحضره الفقیه اولین بار در لکهنو هند در سال ۱۳۰۷ قمری، منتشر گردید و بعد از آن در سال ۱۳۲۴ قمری در تبریز و در سال ۱۳۴۵ قمری در تهران به چاپ رسیده است. نسخه هند را میرزا محمد علی تصحیح و محمد میرزا بن حاج میرزا امام علی مرادآبادی به خط خود تحریر نموده و در سال ۱۳۰۷ قمری، به اتمام رسانده و در همان سال از سوی مطبع جعفری در شهر لکهنو، به چاپ رسیده است. در این چاپ، شرح اصطلاحات و توضیحات و نسخه بدل‌ها با شماره‌های شاخص در حاشیه درج شده، و دارای این بخش‌هاست:

- احوال مصنف به نقل رجال نجاشی (۵ صفحه)؛
- فهرست مطالب جزء اول و دوم (۱۹ ص)؛
- متن جزء اول (۱۸۴ ص)،
- متن جزء دوم (۲۰۸ ص)؛
- فهرست مطالب جزء سوم و چهارم (۱۶ ص)؛
- جزء سوم (ص ۱ تا ۱۹۲)؛
- جزء چهارم (ص ۱۹۳ تا ۳۶۲)؛
- سند الکتاب (مشیخه) (ص ۳۶۳ تا ۴۰۳).

از من لایحضره الفقیه چاپ هند، چهار نسخه در کتاب‌خانه آیه الله مرعشی موجود است، که عبارتند از:

- نسخه شماره ۱۴۲۳ و ۱۴۲۵: شامل جزء ۱ و ۲.
- نسخه شماره ۱۱۷۳، ۱۴۲۴ و ۱۴۳۲: شامل جزء ۳ و ۴.
- نسخه شماره ۱۴۲۲: شامل هر چهار جزء.

۳. الاستبصار فیما اختلف من الاخبار (حدیث شیعه و عربی)

از: شیخ طوسی ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (م ۴۶۰ ق.)

استبصاریکی دیگر از کتاب‌های چهارگانه حدیث شیعه است. شیخ طوسی رحمته الله در این کتاب روایت‌هایی را که در یک باب با هم اختلاف دارند، به ترتیب کتاب‌های فقهی از «طهارت» تا «دیات» ذکر، و چگونگی جمع بین آن‌ها را بیان کرده است. او در آخر کتاب، اسناد خود را به روایت‌های کتاب ذکر کرده که به «مشیخه» معروف است.

استبصار در سال ۱۳۰۷ قمری در شهر لکهنوی هند، به اهتمام میرزا محمد علی مالک مطبع جعفری، به چاپ رسیده و پس از آن در سال ۱۳۷۶ قمری در نجف اشرف منتشر شده است. نسخه هند به صورت چاپ سنگی منتشر و با نسخ متعدد مقابله و اختلاف نسخه‌ها در حواشی ضبط شده است. این چاپ دارای این بخش‌هاست:

- فهرست مطالب جزء اول (۱۵)؛

- جزء اول (۲۴۵ ص)؛

- فهرست مطالب جزء دوم (۱۰ ص)؛

- جزء دوم (۱۷۲ ص)؛

- فهرست مطالب جزء سوم (۱۹ ص)؛

- جزء سوم (ص ۱-۳۵۰)؛

- سند الكتاب (مشیخه) (ص ۳۵۲-۳۵۹)؛

- ترجمه مصنف (ص ۳۴۰-۳۶۲).

در کتابخانه آیه الله مرعشی رحمته الله علیه چند نسخه از این چاپ موجود است که عبارتند از:

نسخه شماره ۱۴۲۷، ۱۴۲۸ و ۱۴۳۱: شامل جزء ۱ و ۲.

نسخه شماره ۱۴۲۹ و ۱۴۳۰: شامل جزء ۳.

نسخه شماره ۱۴۲۶: شامل تمامی سه جزء.

۴. اربعین قطب‌شاهی یا ترجمه شرح اربعین شیخ بهایی

از: ابن خاتون عاملی، محمد بن علی، شمس‌الدین (قرن ۱۱ ق.)

اربعین شیخ بهایی، یکی از متون تأثیرگذار حدیثی در آثار پس از خود هست. به همین دلیل از زمان تألیف، ترجمه و شروح متعددی بر آن نوشته شده که یکی از آن‌ها ترجمه ابن خاتون عاملی، شاگرد شیخ بهایی رحمته الله علیه است. او این ترجمه را برای «قطب‌شاه» حاکم هند انجام داده و به همین دلیل، کتابش به نام ترجمه «قطب‌شاهی» معروف شده است. این اثر نسخه‌های خطی فراوانی داشته و اولین بار در هند به چاپ رسیده است.

آغاز:

بسمله. فهرست احادیث این کتاب و آنچه در ضمن شرح هر حدیث سمت گزارش

یافته است بر وجه اجمال.

نسخه شماره ۳۵۶: نوع خط: نستعلیق، کاتب: علی جیلانی، تاریخ کتابت: رجب ۱۳۰۹ هجری قمری، به اهتمام: میرزا ابراهیم صاحب تاجر شیرازی.
چاپ: هند، بمبئی، مطبعه ناصری، رجب ۱۳۰۹ ق، ۴۶۷ ص.

۵. ارشاد القلوب الی الصواب (عربی)

از: شیخ ابومحمد حسن بن ابی الحسن بن محمد دیلمی
کتاب معروفی است در مواعظ و پند و اندرز بر اساس روایات و گفته های بزرگان دین. مؤلف، کتابش را در دو جلد تنظیم کرده و جلد اول آن در هند به چاپ رسیده است.

آغاز:

بسمله الحمد لله رب العالمین ... اما بعد فانه لما استولى سلطان الشهوة والغضب على الأدميين.

نسخه شماره ۷۵۲: نوع خط: نسخ، کاتب: عبدالعظیم طالقانی فشنذکی، تاریخ کتابت: شنبه ۲۴ محرم الحرام ۱۳۱۵، به اهتمام: میرزا محمد ملک الکتاب شیرازی.

چاپ: هند، بمبئی، مطبعه: دات پرساد، تاریخ طبع: ۱۳۱۵ هجری قمری، تعداد صفحات: ۲۱۶ ص.

۶. دوازده کلمه از تورات

منسوب به: امام علی بن ابی طالب علیه السلام

مترجم: ناشناخته

ترجمه فارسی از دوازده کلمه ای است که گفته شده حضرت علی علیه السلام از تورات انتخاب و به عربی نقل نموده اند. این رساله به کعب الاحبار نیز نسبت داده شده است.

در این نسخه، این کلمات از عربی به فارسی ترجمه و منتشر شده است.

آغاز:

بسمله. منقول است از امیرالمومنین علیه السلام یعسوب الدین امام المشارق والمغرب

حضرت علی بن ابی طالب - رضی الله تعالی عنه - که من دوازده کلمه از تورات اختیار کرده‌ام و هر روز سه نوبت در آن تأمل می‌کنم و آن این است:

کلمه اول: حقّ جلّ و علا می‌فرماید: ای پسر آدم که البته نترسی از هیچ سلطان و هیچ حاکمی مادام که سلطانی من باقی است.

نسخه شماره ۵۹۳: نوع خط: نستعلیق، کاتب: منشی محمد محبوب علی، تاریخ کتابت: ذکر نشده.

چاپ: هند، شهر دهلی، مطبعه: محبوب المطابع، ذی الحجه ۱۳۰۸ هجری قمری، ۱۶ ص.

۷. الخرایج و الجرایح

از: قطب‌الدین ابی‌الحسین سعید بن هبة الله الحسین الراوندی (۵۷۳ ق.)

کتاب معروفی است که راوندی در اثبات نبوت و امامت در بیست باب تألیف کرده است. او سیزده باب اول کتابش را در معجزات پیامبر ﷺ و دوازده امام (هر کدام در یک باب) قرار داده است.

آغاز:

بسمله رب وفق لاکماله یا کریم. اما بعد حمد الله الذی هدانا الی منهج الدلیل و الصلوة علی محمد و آله الذین سلکوا بنا سواء السبیل.

نسخه شماره ۳۵۲، ۵۳۵، ۹۹۲، ۹۹۸ و ۹۹۹: نوع خط: نستعلیق، نام کاتب: ذکر نشده، تاریخ کتابت: دهه اول ذیحجه ۱۳۰۱ هجری قمری، به اهتمام: میرزا محمد ملک الکتاب شیرازی و مقابله و تصحیح: شیخ محمد اصفهانی.

محل چاپ: هند، بمبئی، مطبعه: ملک الکتاب شیرازی، ۱۳۰۱ ق، ۲۰۰ ص.

۸. الصافی فی شرح اصول الکافی

از: ملاخلیل بن غازی قزوینی (م ۱۰۸۹ ق.)

شرح فارسی معروفی است بر بخش اصول از کتاب کافی کلینی. در نسخه موجود فقط شرح «کتاب العقل» (۱۵۴ ص) و شرح «کتاب التوحید» (۲۸۰ ص) موجود است. در آغاز آن تقریظی در دو صفحه به فارسی از سید تصدق حسین صاحب رضوی (مصصح کتاب) آمده و در آن شرح حالی کوتاه از مؤلف و هم‌چنین مشخصات کتاب

و نحوه چاپ آن ذکر شده است.

آغاز:

بسمله. فتح گنجینه شاهی شرح احادیث رازداران الهی گشود نعیم متناهی حمد
بی شریکی است.

نسخه شماره ۲۰۵: نوع خط: نستعلیق. نام کاتب: ذکر نشده.
چاپ: هند، لکهنو، نول کشور، ۱۹۰۶ میلادی، ۱۵۴ + ۲۸۰ ص.

۹. حقایق الانوار فی ترجمه بحار الانوار

از: محمد تقی بن محمد باقر اصفهانی معروف به آقانجفی (م ۱۳۳۲ ق.)
ترجمه‌ای از جلد هفدهم بحار الانوار علامه مجلسی است. این جلد شامل مواعظ،
نصایح و وصایای نقل شده از معصومان علیهم‌السلام می‌باشد و در آخر آن، قصه «بلوهر و
یوزاسف» آمده است.

آغاز:

الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی خیر خلقه محمد وآله اجمعین ولعنة
الله علی اعدائهم ابد الابدین ودهر الداهرین. اما بعد چنین گوید مفتقر به سوی
رحمت پروردگار محمد تقی بن محمد باقر - عفی الله عنهما -

نسخه شماره ۶۳۶ و ۶۵۴/۱: نوع خط: نسخ، کاتب: داود بن حاج ملامحمد رحیم
شیرازی، تاریخ کتابت: ذکر نشده، به اهتمام: شیخ عبدالوهاب شیرازی، به تصحیح و
مقابله: سید محمد جعفر اصفهانی الاصل.
چاپ: هند، بمبئی، بدون نام ناشر، رمضان ۱۲۹۹ هجری قمری، ۳۷۲ ص.

۱۰. خواص الآیات مبین البینات

از: محمد تقی بن محمد باقر اصفهانی معروف به آقانجفی (م ۱۳۳۲ ق.)
کتابی است در خواص آیات و سور قرآنی به ترتیب سوره‌ها. مؤلف در مقدمه
در باره اثر خود چنین نوشته: «این کتاب مطابق اهل ذکر و عرفان نقل شده. آنچه از
مطالب این کتاب که مطابق با قانون شرع است، صحیح است ناظرین به مقتضای آن
عمل نمایند».

آغاز:

بسمله. الحمد لله الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیرا ویهدی للتی

هی اقوم و یبشر الصالحین.

نسخه شماره ۶۵۴/۲: نوع خط: نسخ، کاتب: داود بن حاج ملامحمد رحیم شیرازی، تاریخ کتابت: ۱۲۹۹ ق.

چاپ: هند، بمبئی، بی نا، رمضان ۱۲۹۹ هجری قمری، ۱۷۶ ص.

۱۱. وجیزة الخواص

از: محمد تقی بن محمد باقر اصفهانی معروف به آقانجفی (م ۱۳۳۲ ق.). کتابی است در خواص بعضی از ادعیه و اذکار که مؤلف از بعضی اصول امامیه و برخی کتب معتبره، برای درمان امراض و روای حاجات استخراج و نقل کرده است.

آغاز:

بسمله. الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین. اما بعد چنین گوید... این مختصری است در خواص بعضی از ادعیه و اذکار.

نسخه شماره ۶۵۴/۳: نوع خط: نسخ، کاتب: داود بن حاج ملامحمد رحیم شیرازی، تاریخ کتابت: ۱۲۹۹ ق.

چاپ: هند، بمبئی، بی نا، رمضان ۱۲۹۹ هجری قمری، ۱۷۶ ص.

۱۲. رجال نجاشی

از: ابوالعباس احمد بن علی بن العباس النجاشی (م ۴۵۰ ق.). کتاب معروفی است در رجال شیعه و ذکر تألیفات آن‌ها. مؤلف در مقدمه گوید که یکی از مخالفان، به شیعه اعتراض کرده و گفته بود: «انّه لا سلف لکم ولا مصنف». از این رو، او کتاب حاضر را در ذکر رجال شیعه تألیف و ذیل نام هر شخصیت، آثار وی را بیان کرده است و به همین دلیل به آن «فهرست نجاشی» هم گفته می‌شود.

آغاز:

بسمله. الحمد لله رب العالمین و صلوته علی سیدنا محمد النبوی و علی اهل بینه الطاهرین و سلّم تسلیمًا. اما بعد فانی وقت علی ما ذکره السید الشریف.

نسخه شماره ۲۹۴: نوع خط: نسخ، کاتب: ابوطالب بن مرحوم علی اکبر جهرمی، تاریخ کتابت: ۱۳۱۷ ق، به اهتمام: حاج شیخ علی محلاتی حایری.

بعد از اتمام کتاب، شرح حال کوتاهی از مؤلف و پس از آن فهرست مطالب کتاب آمده است.

چاپ: هند، بمبئی، بدون نام ناشر، ۱۳۱۷ هجری قمری، ۳۴۰ ص.

۱۳. مخزن المتقین المقتبس من کلام امیرالمؤمنین

از: فخرالحاج برکد حکیم احمد جانخانی (قرن ۱۳ ق.)

شرح مفصل و منظوم «خطبه همام» معروف به «خطبه متقین» حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام است که سید رضی در *نهج البلاغه* نقل کرده است. شاعر ابتدا فرازی از خطبه را ذکر نموده، سپس آن را به تفصیل با شعر، ترجمه و شرح کرده است. تاریخ اتمام سرودن این کتاب، محرم سنه ۱۳۲۸ هجری قمری است.

نام کتاب و مؤلف در صفحه عنوان چنین چاپ شده:

مخزن المتقین المقتبس من کلام امیرالمؤمنین من نتائج افکار افضل الفضلاء و اکمل الکملاء عین الاعیان بدر الارکان فرید زمان وحید دوران حاکم حکیم قاهر حلیم زائر کعبه الله العظیم جناب مستطاب الانجاب مقرب الخاقان فخرالحاج برکد حکیم احمد جانخان بارالکدی.

مصنف در خاتمه مثنوی، اشاره‌ای به احوال خود کرده و اظهار می‌دارد که شغلش «کارپردازی شاه» بوده و به تجارت نیز می‌پرداخته و این مثنوی را در چهل سالگی سروده است. او نام کتابش را ماده تاریخ اتمام آن قرار داده و گوید:

چو این گنج معنی به پایان رسید	بجستم پی قفل نامش کلید
که زاعداد او سال تاریخ آن	به هر کس که خواند بگردد عیان
چو باشد بیانات پاکان دین	بگونام او مخزن المتقین
چو اعداد این اسم مجموع گشت	هزار و سه صد بود با بست و هشت

آغاز:

بسمله.

ثنایی که لا احصی است آن ثنا	ثنایی که او هست خاص خدا
ثنایی که بوده است بر نفس ذات	در آن دم که نه دهر بُد نه جهات

نسخه شماره ۱۳۸، ۲۳۸ و ۹۲۴: نوع خط: نستعلیق، کاتب: ذکر نشده، تاریخ

کتابت: دوشنبه ۱۴ محرم ۱۳۲۹.

بعد از پایان کتاب، چند تقریظ بدین ترتیب چاپ شده است: دو تقریظ منظوم از محوی (ص ۳۷۳-۳۷۸)، تقریظ منظوم از میرمحمد علی خان متخلص به «آزاد» (ص ۳۷۸-۳۷۹)، تقریظ منظوم میرزا شیرمحمد خان شاعر (ص ۳۸۰). این کتاب در زمان حیات مؤلف چاپ شده است، تیراژ: هزار عدد. چاپ: هند، نام شهر و نام ناشر ذکر نشده، ۱۳۲۸ ق، ۳۸۰ ص.

۱۴. ناصر العترة الطاهرة

از: حاج سید ابوالقاسم بن نقی رضوی قمی (قرن ۱۳ ق.)
 مؤلف در این اثر، احادیث مربوط به فضایل اهل بیت علیهم السلام را از چهار کتاب اهل سنت (مشکوٰۃ المصابیح، سنن ترمذی، صحیح مسلم و صحیح بخاری) استخراج و درج نموده و از این چهار کتاب تعبیر به «صحاح اربعه اهل سنت» کرده است.
 او کتابش را در یک مقدمه و چند باب - بدون شماره برای باب‌ها - تنظیم و به نام نواب ناصر علی خان مصدر کرده است. عنوان چند باب آن چنین است:

مقدمه: در اسامی اهل بیت علیهم السلام؛

۱. باب الصلوة بر نبی صلی الله علیه و آله و آل او؛

۲. باب ائمه علیهم السلام دوازدهند؛

۳. باب النص بر امامت ائمه اثنی عشر علیهم السلام؛

۴. باب عصمت و طهارت؛

۵. باب افضلیت اهل بیت طهارت و عصمت علیهم السلام؛

۶. باب وجوب محبت اهل بیت علیهم السلام؛

۷. باب محارب آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم؛

۸. باب امامة علی بحديث غدیر خم؛

۹. باب امامة علی بلفظ و هو ولی کل مؤمن؛

۱۰. باب النص بر امامت علی لا یؤدی عتی.

و در بقیه باب‌ها نیز احادیثی را در فضایل علی علیه السلام و فاطمه زهرا علیهما السلام و دیگر امامان دوازده گانه، از مصادر اهل سنت نقل کرده است.
 مؤلف در آخرین کتاب (ص ۱۵۵-۱۶۲) رساله جاحظ را در اثبات امامت

امیرالمؤمنین علیه السلام از کشف الغمّه، نقل کرده، و آن را به فارسی ترجمه نموده است.

او در آخر کتاب، شجره سیادت خود را چنین ذکر کرده است:

سید ابوالقاسم بن سید حین بن سید نقی بن سید حسین بن سید علی بن سید
ابی الحسن بن العلامه الفهامة الحاج محمد بن سید حسین القمی بن السید محمد بن
السید احمد بن السید منهاج بن السید جلال بن السید علی بن السید قاسم فقط بن
السید حبیب الله و فی سلسله بعد السید حبیب الله السید احمد بن موسی بن السید
عبدالله بن السید مهدی ثم انتهت السلسله الی السید الموسی المبرقع.
او کتاب را در روز جمعه بیستم جمادی الاولی ۱۲۹۵ هجری قمری در لاهور به پایان
رسانده است.

آغاز:

بسمله. اللهم یا من تحیرت حبوب القلوب عن ادراک کیفیتک فلا ید و رجول
اللهیتک.

نسخه شماره ۱۱۰۳: نوع خط: نسخ و نستعلیق، کاتب: منشی قاسم علی، تاریخ
کتابت: ذکر نشده، به اهتمام: فیروزالدین.

در آخر کتاب، قطعه تاریخ از میرزا محمد اکبر خان سیستانی متخلص به «خاور» و از
میرزا محمد شریف کابلی چاپ شده است.

چاپ: پاکستان، لاهور، قادری پریس، ۳ ربیع الاول ۱۲۹۶ ق، ۱۷ ص.

۱۵. ساطع الانوار فی شرح بدایة الهدایه

از: ملا مراد بن محمد کشمیری (قرن ۱۲ ق.)

ترجمه معروفی از کتاب بدایة الهدایه شیخ محمد بن حسن حرعاملی است. این
ترجمه را ملا مراد به دستور مؤلف - که استادش بوده - در سال ۱۰۹۸ قمری انجام داده
است.

آغاز:

بسمله. ابتدا می‌کنم به نام خدای رحمت کننده در دنیا مؤمنان و کافران را و در
آخرت مؤمنان را.

نسخه شماره ۱۲۵۰: نوع خط: نستعلیق، نام کاتب: ذکر نشده، به اهتمام: میرزا حسن
یوسف اخباری نجل حاج احمد آقا میرزا.

چاپ: هند، بی جا، اثنی عشری، ۹ رمضان المبارک ۱۲۴۹ق، ۱۲۰ ص.

۱۶. نفس رسول یا ثقل اکبر

از: سید علی حیدر صاحب قبله ابن سید علی اظهر (قرن ۱۴ ق.)
کتاب مفصلی است در فضایل امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام که مؤلف از کتاب های: صحاح سته، مستدرک امام حاکم، مسند امام احمد بن حنبل، کنوز الحقائق، جامع صغیر، کنز العمال و...، انتخاب و نقل کرده است. او در یک ستون، متن عربی احادیث و در مقابل هر کدام ترجمه آن را به اردو نوشته است.
در صفحه عنوان، نام کتاب «نفس الرسول یعنی علی بن ابی طالب علیه الصلوة و السلام وصی رحمة العالمین جلد سوم معروف به ثقل اکبر» ذکر شده است.

آغاز:

عن ابن عباس قال لما اشتد بالنبي وجعه قال ائتوني بكتاب اكتب لكم كتابا لا تضلوا بعد قال عمر: انّ النبي غلبه الوجع وعندنا كتاب الله.

نسخه شماره ۱۳۷۲: نوع خط: نسخ و نستعلیق.

چاپ: هند، صوبه بهار، ناشر: اصلاح کجهوا، ۱۳۷۲ق / ۱۹۵۳م، ۳۳۶ ص.

۱۷. الاعتبار فی بیان الناسخ و المنسوخ من الاخبار

از: ابوبکر محمد بن موسی همدانی معروف به حازمی (م ۵۸۴ ق.)

رساله معروف و مهمی است در بیان ناسخ و منسوخ احادیث حضرت رسول صلی الله علیه و آله.
آغاز: بسملة. الحمد لله الكبير المتعال الكثير النوال المنعم المفاضل الموصوف بالقدرة والكمال.

نسخه شماره (۱۰۲): این چاپ از روی نسخه متعلق به مولوی ابومحمد زین العابدین بن شیخ ابوالقاسم ذکی الدین آروی شاه آبادی بهاری، صورت گرفته است؛ او نسخه اش را از روی نسخه شیخ حاج عبدالحی لکهنوی نوشته بود و مرحوم عبدالحی نسخه خود را مقابله و تصحیح نموده و لکن مواردی اشکال باقی مانده بود که توسط مولوی زین العابدین از روی نسخه موجود در گنجینه کتب مولوی خدابخش خان - بانی و مؤسس کتابخانه خدابخش در هند - مقابله و تصحیح گردید، پس از آن کتاب توسط مصححان مطبوعه با نسخه کهنی که به مولوی حاج محمد عبدالرحمن مدراسی تعلق داشت مقابله گردیده و در هنگام طبع نیز مولوی ابومحمد زین العابدین برای

دومین بار آن را ملاحظه و تصحیح نمود و همچنین سید ابوبکر بن عبدالرحمن بن شهاب‌الدین علوی حسینی نیز آن را ملاحظه و تصحیح نموده است. چاپ: هند؛ حیدرآباد دکن؛ مجلس دائرة المعارف نظامیه؛ ۱۳۱۹ هجری قمری؛ ۲۵۶ ص.

این بود هفده اثر از کتاب‌های حدیثی شیعه که در شبه‌قاره منتشر شده است. تعداد این آثار بیش از این‌هاست و این هفده اثر، کتاب‌هایی بوده که نگارنده نسخه آن‌ها را ملاحظه کرده است. امید است که با عنایت محققان، سابقه نشر آثار حدیث شیعه در دیگر منطقه‌ها و به‌خصوص در ایران اسلامی، مورد پژوهش قرار گیرد تا زمینه تدوین تاریخ جامعی از نشر احادیث شیعه فراهم آید. بمتّه و کرمه.

کتاب‌نامه

- فهرست کتاب‌های چاپی عربی، خان بابا مشار، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
- معجم المطبوعات العربیة فی ایران، عبدالجبار رفاعی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۰۳ق.
- میراث مشترک ایران و هند، علی صدراپی خویی و جمعی از نویسندگان قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۳۹۰ش.